

יסוד הפטור ממצות באונן
עיון משווה בין הבבלי לירושלמי
שי פינקלשטיין
רב קהילת ניצנים

משנה מסכת ברכות פרק ג

משנה א

מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע מן התפלה ומן התפילין [*]

נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן את שלפני המטה ואת שלאחר המטה את
שלמטה צורך בהן פטורין ואת שאין למטה צורך בהן חייבין אלו ואלו פטורים מן התפלה

משנה ב

קברו את המת חזרו אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו [*]
לא יתחילו העומדים בשורה הפנימים פטורים והחיצונים חייבין

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף יז עמוד ב

מי שמתו וכו' זה הפרק יסוד ענינו הוא להשלים ביאור קצת דברים שבחלק ראשון ר"ל
ענינים ודינים שבק"ש שלא נתבארו בפרקים הקודמים ולהתחיל בביאור החלק השני
בעניני התפלות ועל זה הצד יחלקו עניני הפרק לד' חלקים הראשון לבאר שהם פטורים
מק"ש ותפלה מצד הטרדה וההשתדלות בדבר מצוה...

משנה א

מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע מן התפלה ומן התפילין [*]

כת"י קאופמן

מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע ומן התפילין.

מינכן

מי שמתו מוטל לפניו פטור מקרית שמע ומן התפילין

ונציה (רפ-רפג)

מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה ומכל מצות האמורות בתורה

שונצינו

מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילי' ומכל מצות האמורות בתורה

הסברי ההבדלים בגירסאות:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף יז עמוד ב

הא דקתני פטור מן התפילין איכא למידק מאי איריא מוטל לפניו אפילו כל יום ראשון נמי כדאמרין בפ' אלו מגלחין [ט"ו א'] ומדאמר ליה רחמנא ליחזקאל פארך חבוש עליך מכלל דאבל אסור בתפילין ומסתברא דתפילין אגב קרית שמע ותפלה נקיט להו, ובירושלמי בעו לה ופריקו בה פרוקא אחרינא, עוד נראה לומר דשאני התם לאחר שחל עליו אבילות

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף יז עמוד ב

פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ופירשו בתלמוד המערב שלא הזכרו תפילין אלא אגב גררת ק"ש שהיא משתתפת עמה שהרי תפילין אבל אסור בהם כל יום ראשון ונסח דבריהם אבל כל יום ראשון אינו נותן תפילין דברי ר' אליעזר ר' יהושע אומר אף ביום שני אם ביום שני אינו נותן צרכה מימר מתו מוטל לפניו אלא בגין דא תנא דא ומ"מ אפשר שהיה סבור שאין איסורן אלא משחל עליו אבלות דהיינו משנקבר ולא הזכר במשנה על שאר מצות אם פטור בהן או שמא לא נפטר אלא מאלו הג' מתוך שהם צריכות כונה ויש לו טרדת הלב על כל פנים אלא שבגמ' הזכר בברייתא שפטור הוא מכל המצות האמורות בתורה וטעם הדבר שלא יסיח דעתו מן המת ויתרשל בעניני קבורתו ויש חולקים בזו ממה שבתלמוד המערב לא הזכירו בה אלא ק"ש ותפילין והביאוו ממה שני' למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים

ויראה שלא הזכרו אלו אלא מצד שהיה עולה על הדעת לחייב בהם הואיל ואין בהם עסק ויכול לעשותם בעוד שהמת לפניו ובא להשמיענו שפטור אף בהם הואיל וצריכות כונת הלב וכל שכן בשאר מצות שיש להם עסק ויש לומר בהם העוסק במצוה פטור מן המצוה וכן כתבו גדולי המפרשים

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ג הלכה א

מתני' מי שמתו מוטל לפניו פטור מקרית שמע ומן התפילין נושאי המיטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן את שלפני [דף כא עמוד ב] המיטה ואת של אחר המיטה את שהמיטה צורך בהן פטורין ואת שאין המיטה צורך בהן חייבין אילו ואילו פטורין מן התפילה. קברו את המת וחזרו אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו העומדין בשורה הפנימיין פטורין והחיצוניין חייבין

רש"י מסכת ברכות דף יז עמוד ב

משנה. מי שמתו כו' פטור מלקרות קריאת שמע - לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו,
והוא דומיא דחתן דפטור משום טירדא דמצוה

וחלופיהן - שכן דרך שמתחלפין לשאת, לפי שהכל חפצין לזכות בו

את שלפני המטה - שיתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם

ושלאחר המטה - שנשאוהו כבר

שלפני המטה צורך בהם פטורים - אם צריכים לשאתו - פטורים

ושלאחר המטה - אף אם צורך בהם - חייבים, הואיל שכבר יצאו ידי חובתן מן המת

ואלו ואלו פטורין מן התפלה - דלאו דאורייתא היא, ורבותינו פירשו: לפי שיש להם עוד
שהות, ולי נראה שאין זה לשון פטור

לשורה - שהיו מנחמין את האבל בהקף שורה סביבותיו בשובם מן הקבר

רמב"ם על משנה מסכת ברכות פרק ג משנה א

אמרו מוטל לפניו, אין פירושו שיהא לפניו ממש, אלא ר"ל קודם שיקברנו אף על פי [א]
שאינו עמו במקום אחד. אבל אם לא היה אותו המת קרובו שהוא חייב עליו אבילות הרי
זה חייב בקרית שמע אף על פי שלא נקבר, אלא אם כן היה לפניו והוא משמרו הרי זה
פטור מקרית שמע. ונושאי המטה, הם נושאי מטת המת. וחלופיהן וחלופי חלופיהן, הם
האנשים המוכנים לנשיאת מטת המת כשיעפו נושאייה. כל אלו שמתחלפין בנשיאת מטת
המת, או שצריכים לו לעזור בנשיאת המטה, בין שהיה לפני המטה או לאחריה הרי זה
פטור מקרית שמע. ואם לא היה מן המזומנים להתחלף בנשיאת המטה וגם אינו עוזר
בנשיאתה אלא בא ללות בלבד הרי זה חייב בקרית שמע. וכולם אינם חייבים בתפלה מפני
שלבם טרוד.

ר' עובדיה מברטנורא מסכת ברכות פרק ג משנה א

אלו ואלו פטורים מן התפלה - דלאו דאורייתא היא כמו קריאת שמע ואיכא דאמרי מפני
שהיא צריכה כוונה יתירה

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ג הלכה א

א"ר בון כתיב [דברים טז ג] למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך ימים
שאת עוסק בהן בחיים ולא ימים שאת עוסק בהן במתים. תני אם רצה להחמיר על עצמו
אין שומעין לו למה מפני כבודו של מת או משום שאין לו מי שישא משואו מה נפיק
מביניהן היה לו מי שישא משואו ואין תימר מפני כבודו של מת אסור ואם תאמר מפני שאין
לו מי שישא משואו הרי יש לו מי שישא משואו

תוספות מסכת ברכות דף יז עמוד ב

פטור מק"ש - בירושלמי מפרש טעמא א"ר בון כתיב למען תזכור כל עד כל ימי חיך ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים. הכי גרסינן פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין.

עלי תמר ברכות פרק ג הלכה א

הרב ישכר ב"ר צבי תמר נולד בפולין בשנת תרנ"ו (1896). למד בישיבות בפולין ובגליציה, וכשפרצה מלחמת העולם הראשונה עבר לגרמניה ואנגליה ושימש שם רב בכמה קהילות

למה מפני כבודו של מת או מי שאין לו שישא משאו. במד"ר ר"פ וילך יש בזה טעם אחר וז"ל ולמה למדונו רבותינו כך כיון שרואה צרתו לפניו דעתו **מובלגת** אבל משנקבר כל שבעת ימי האבל הוא זקוק לכל דבר של מצוה עכ"ל. הנה שהטעם הוא שמפאת צרתו דעתו נסחת ממנו ולבו בל עמו וגרוע ממי שאין לו כוונה ולפיכך אפילו אם נאמר מצות אין צריכות כוונה פטור מכל המצוות

ועיין בחידושי הרד"ל שם ואולי יש להעמיס זה בכוונת ר"ב כל ימי חיך וכו' ולא ימים שאתה עוסק בהם במתים משום שהם ימים של צער ואין זה קרוי ימי חיך דומיא שצריכים לרבות מכל ימי חיך הלילות מפני שעיקר ימי חיך הם ביום שהאדם הוא איש חי ורב פעלים.

מילון אבניאון

מאופק, עצור: התנחמו בלתו ולא הובלגו (מלשון הפיוט)

מתאפקים מלהגיב עליו ('התקפה או עלבון וכד)

מוסח, מפוזר: פיוון שרואה אדם צרתו לפניו, דעתו מובלגת (מדרש רבה דברים ט)

עלי תמר ברכות פרק ג הלכה א

והנה בבבלי לא נתפרש שום טעם בזה אכן רש"י והר"מ בפירוש המשנה פירשו מפני שהוא טרוד בטירדא דמצוה ולכאורה צ"ב איך הניחו הירושלמי ופירשו טעם אחר

ברם כבר כתבתי בזה במק"א שבמקרים כאלו לא בדו הטעם מלבם אלא שהיה קבלה בידם מפירושי ישיבות גאוני בבל שקבלו מרבנן סבוראי והם מחכמי התלמוד ויש לראות טעם זה פירוש תלמוד בבלי ומפני כן הניחו הירושלמי מפני קבלת ישיבות בבל

ומכאן ומכמ"ק שבכל מקום שפירשו הראשונים פירוש או טעם אחר ממה שכתוב בירושלמי יש לראות בזה מילואים של תלמוד בבלי שלא נכתב אמנם בתלמוד אבל נמסר לרבנן

סבוראי מרבנן אמוראי והם מסרוהו להגאונים ומהם לרבותינו הראשונים כרש"י והר"ש ועוד

רשימות שיעורים (רי"ד סולובייצ'יק) מסכת ברכות דף יז עמוד ב

... יעויין בתוס' (ד"ה פטור מק"ש) דסברי דילפינן לה מקרא, וז"ל בירושלמי מפרש טעמא א"ר בון כתיב למען תזכור וכו' עד כל ימי חיך ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים עכ"ל. ונראה לומר דלתוס' הדין דאונן פטור ממצות ק"ש אינה ילפותא גרידא, אלא דיסוד הדין הוא משום כבוד הבריות, וכמו שמצינו בגמ' לקמן (דף כ א) דכבוד הבריות דוחה מצות עשה שבתורה בשב ואל תעשה. כמו"כ י"ל דמשום כבוד הבריות וכבוד המת אונן פטור ממצוות. והנה עיין בתוס' (ד"ה ואינו מברך) שרש"י ותוס' נחלקו אם אונן רשאי להחמיר על עצמו ולקיים מצוות. ונראה דלשיטתייהו אזלי, דלשיטת רש"י דפטור מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה, רשאי האונן להחמיר על עצמו ולברך. משא"כ לשיטת התוס' אינו רשאי לברך ואם רצה לברך אין שומעין לו, משום דילפינן מגזה"כ ד"ימים שאתה עוסק בחיים" שחל איסור לאונן לקרות ק"ש משום כבוד הבריות

והנה מבואר במשנה שתי הלכות: א) דין מי שמתו מוטל עליו לקבורו שפטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצוות שבתורה, ויסוד הפטור שלו חל משום חובת קבורה המוטלת עליו, ודין זה חל בז' קרובים בלבד שעליהם חלה חובת מצות הקבורה. ב) דין נושאי המטה, שפטורים מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה. ונראה דלשיטת רש"י יסוד הפטור דמי שמתו מוטל לפניו הוא מחמת טירדה - שטרוד במחשבת קבורת מתו, דהיינו שטרוד מחמת חובת קבורה המוטלת עליו, ופטור אף על פי שאינו עוסק במעשה הקבורה ממש. ודומה לחתן שפטור מק"ש משום שטרוד במחשבת בעילת מצוה המוטלת עליו, אף על פי שאינו עוסק במעשה המצוה, וכדמבואר ברש"י לעיל (דף יא א ד"ה ובלכתך בדרך פרט לחתן) וז"ל ואף על גב דחתן נמי עוסק במצוה הוא אי לאו קרא יתירא לא נפקא לן מקרא קמא דכיון דעוסק במצוה לא כתיב בקרא בהדיא אלא מיעוטא בעלמא הוא דקא דרשינן מביתך וממעטינן מינה עוסק במלאכת מצוה דאיכא טירדא, אבל חתן דטרדא דמחשבה בעלמא הוא שמחשב על עסק בתולים אי לאו קרא לא אימעוט עכ"ל. משא"כ נושאי המטה פטורים מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה בעלמא, דלא רמיא עלייהו מצות קבורת המת וע"כ אינם טרודים מחמת חובת הקבורה, ופטורים רק בשעה שעוסקים במעשה מצות קבורת המת. ומבואר דלרש"י חלין ב' דינים נפרדים: א) דין פטור ממצות מחמת טירדה דמצוה וזהו דין מסוים שחל באונן ובחתן, והפטור דטירדה חל לפוטרם ממצות אף בשעה שאינם עוסקים במצוה(1). ב) דין פטור דעוסק במצוה פטור מן המצוה בעלמא שחל בנושאי המטה וחל רק בשעה שעוסקים במעשה המצוה

אמנם מדברי הרמב"ם הנ"ל משמע דיסוד הפטור דעוסק במצוה פטור מן המצוה דכהת"כ הוא משום דטרוד במחשבת מצוה, שכתב "אבל הנושא את הבעולה אף על פי שעוסק במצוה חייב לקרות הואיל ואין לו דבר שמבלבל דעתו וכן כל כיוצא בזה". ולפי"ז צ"ל דבין

מי שמתו מוטל עליו לקבורו ובין נושאי המטה פטורים משום דטרודים במצוה ותרוייהו פטורים מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה

אולם נראה דיש חילוק אף לשיטת הרמב"ם בין הפטור דמי שמתו מוטל לפניו לבין הפטור דנושאי המטה, דהפטור דמי שמתו מוטל לפניו חל משום דטרוד במצוה מחמת חובת המצוה המוטלת עליו, ואילו הפטור דנושאי המטה הוא מחמת טירדת עסק המצוה בשעת מעשה המצוה

ויש להסתפק לשיטת התוס' דמי שמתו מוטל לפניו פטור מגזה"כ ד"למען תזכור וגו' כל ימי חיך - ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים", אי הכי ילפותא נאמרה רק לגבי מי שמתו מוטל עליו לקבורו ואילו נושאי המטה פטורים מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה, או דילמא אף נושאי המטה פטורים מגזה"כ ד"ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים". שאתה עוסק במתים

ונראה דאף אם נימא דתרווייהו פטורים מגזה"כ ד"ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים" מ"מ יש לחלק ביניהם, דמי שמתו מוטל עליו לקבורו נחשב עפ"י דין כעוסק במת אפילו כשאינו עוסק ממש במעשה קבורת המת. מחמת חובת הקבורה המוטלת עליו. משא"כ נושאי המטה אינם פטורים אלא בשעה שעוסקים ממש בקבורת המת....